

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/37/7-13>

Xəzər Hüseynov

Naxçıvan Dövlət Universiteti
tarix elmləri doktoru
xezerhuseynov@gmail.com

Fəxriyyə Hüseynova

Naxçıvan şəhər 10 saylı orta məktəb
xezerhuseynov@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7874-4654>

AZƏRBAYCANLILARIN QƏRBİ AZƏRBAYCANDAN DEPORTASIYASI VƏ NAXÇIVAN (1948-1953-CÜ İLLƏR)

Xülasə

Məqalədə 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların ata-baba yurdlarından zorla köçürülməsindən və bunun ağır nəticələrindən bəhs olunur.

Azərbaycan xalqına, onun torpaqlarına edilmiş ədalətsizliklərin baş alıb getməsinin bir səbəbi də başımıza gətirilən bu bəlalara qarşı vaxtında tədbirlərin görülməməsi, bu bəlalərin xalqdan, xüsusən Azərbaycanın gələcəyi olan nəsillərimizdən gizli saxlanması, onlarda unutmazlıq, öz tarixinə biganəliyin uzun müddət kök salması olubdur. Bu kimi halların aradan qaldırılması xalqımıza edilən zulmlərin aşkarlanıb beynəlxalq aləmə çatdırılması baxımından ulu öndər Heydər Əliyev cənablarının verdiyi fərmanların böyük siyasi və tarixi əhəmiyyəti vardır. Belə fərmanlardan biri də “1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında”kı sənəddir.

Bu fərmanda tarixdə ilk dəfə olaraq son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımızın ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalması kimi məsələlərə siyasi qiymət verilir, bu ədalətsizlik ilk dəfə olaraq aşkarlanıb xalqa və beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılır.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qərbi-Azərbaycan, Mil-Muğan, deportasiya, köçürmə

Khazar Huseynov

Nakhchivan State University
Doctor of Historical Sciences
xezerhuseynov@gmail.com

Fakhriya Huseynova

Nakhchivan city secondary school No. 10
xezerhuseynov@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7874-4654>

Deportation of Azerbaijanis from Western Azerbaijan and Nakhchivan (1948-1953 years)

Abstract

The article is about the forced relocation of Azerbaijanis from their ancestral homelands in 1948-1953 and its serious consequences.

One of the reasons for the occurrence of injustices against the people of Azerbaijan and its lands is the failure to take timely measures against these disasters, keeping these disasters hidden from the people, especially the future generations of Azerbaijan, their forgetfulness and indifference to their own history taking root for a long time. The decrees issued by the Great Leader Heydar Aliyev have a great political and historical significance in terms of eliminating such cases, revealing the oppressions done to our people and bringing them to the international world. One of such decrees is

the document "On mass deportation of Azerbaijanis from their historical and ethnic lands in the territory of the Armenian SSR in 1948-1953".

In this decree, for the first time in history, a political assessment is given to issues such as the severe deprivations, national tragedies and hardships of our people as a result of the policy of ethnic cleansing and genocide carried out against Azerbaijanis in the Caucasus in the last two centuries.

Keywords: *Azerbaijan, Western Azerbaijan, Mil-Mughan, deportation, resettlement*

Giriş

Tarixi sənədlərdən və arxiv materiallarından məlumdur ki, XX əsrin əvvəllərindən ermənilər Azərbaycan torpaqlarını, o cümlədən Azərbaycanın tərkibi və ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan ərazisini işğal edib Ermənistanla birləşdirmək üçün şərait axtarırdılar. Belə bir şərait İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı illərdə yaranmışdı.

Hələ Tehran konfransının gedişində erməni diasporunun nümayəndəsi SSRİ xarici işlər naziri V. Molotova müraciət edib, İranda yaşayan ermənilərin SSRİ-yə köçürülməsinə icazə istəmişdi. V.Molotov məsələ ilə bağlı İ. Stalinlə danışdıqdan sonra onların Ermənistan SSR ərazisinə köçürülməsinə razılıq vermişdi (Azərbaycan tarixi, 2003: 148).

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Ermənistan hökuməti və daşnak partiyası Qarabağın Ermənistanla birləşməsi məsələsini qaldırmışdı. Lakin bu məsələ baş tutmadığından Ermənistan rəhbərləri öz taktikasını dəyişməli olur, xaricdən gətirilən erməniləri yerləşdirmək bəhanəsi ilə Ermənistandan olan azərbaycanlıların deportasiya edilməsinə nail olmağa çalışır (Hacıyev, 2001: 18). Onlar xaricdən gələn erməniləri yerləşdirmək üçün İ. Stalinə müraciət edirlər.

1945-ci ilin payızında Ermənistan KP MK-nın birinci katibi Q. Harutuniyan İ. Stalini inandırır ki, Ermənistandan köçürülən azərbaycanlıları Azərbaycanın pambıq yetişdirilən rayonlarında, Mil-Muğan düzənliyinə yerləşdirmək iqtisadi cəhətdən sərfəlidir.

Qeyd etmək olar ki, erməni millətçi dairələrinin xaricdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR ərazisinə qayıtması ilə bağlı sovet rəhbərliyinə etdiyi müraciətlər cavabsız qalmamışdı. 1946-cı il oktyabrın 19-da SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti xarici ölkələrdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR ərazisinə köçürülməsi ilə bağlı Fərman verdi (Azərbaycan tarixi, 2003: 148).

Beləliklə, azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki dədə-baba torpaqlarından qovulmasının növbəti mərhələsi başlandı.

1947-ci il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Soveti "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" 4083 sayılı qərar verdi. SSRİ Nazirlər Sovetinin 1948-ci il 10 mart tarixli "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-nin Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə əlaqədar tədbirlər haqqında" 754 nömrəli qərar ilə bu işi həyata keçirmək üçün konkret tədbirlər planı müəyyən olundu (Azərbaycan tarixi, 2003: 148). Qərara görə, 100 min azərbaycanlı 1948-1950-ci illərdə "kənüllülük prinsipinə əsasən" Azərbaycana köçürülməli idi. Sovet hökuməti azərbaycanlıların çıxarıldığı ərazidə xaricdən gələn ermənilərin-axbarların yerləşdirilməsinə icazə verdi (XX əsr Azərbaycan tarixi, 2009: 382).

1948-1953-cü illərdə heç bir "kənüllülük prinsipi" nəzərə alınmadan Ermənistan SSR-dən 100 mindən çox azərbaycanlı zorla Azərbaycan SSR-yə köçməyə məcbur oldu. Ermənistanın dağlıq bölgələrindən Azərbaycanın Kür-Araz vadisinə köçürülən on minlərlə əhalinin taleyi daha faciəli oldu. Onların hər üç nəfərindən biri yeni şəraitə, isti, quru iqlimə, məişət təminatı və təhsilə uyğunlaşa bilməyib aclıq və xəstəlikdən həlak oldu (XX əsr Azərbaycan tarixi, 2009: 382).

"1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyev cənablarının 18 dekabr 1997-ci il tarixli Fərmanında qeyd edildiyi kimi, son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani siyasət nəticəsində azərbaycanlılar Ermənistan adlandırılan ərazidən min illər boyu yaşadıkları öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından

didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlara məruz qalmış, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskəni dağıdılıb viran edilmişdir (“Azərbaycan” qəzeti, 1997).

Çox təəssüf ki, dünya ictimaiyyətinə ermənilərin insanlığa qarşı yönəldilmiş bu zidd, tarixi cinayət hərəkətləri haqqında məlumat kifayət qədər çox olsa da, “Daşnaksütun” partiyası və ermənipərəst mətbuatın söyləri nəticəsində ermənilərin “əzabkeş millət” obrazını yaratmışdılar.

Erməni millətçiləri və şovinistləri “Böyük Ermənistan” xülyalarını həyata keçirmək üçün tarixən beynəlxalq münasibətlərdə yaranmış hər hansı bir şəraiti özləri üçün əlverişli hesab edərək avantürist məqsədlərini reallaşdırmaq üçün bir sıra hərbi, siyasi və diplomatik addımlar atmağa başlayır, konkret fəaliyyətə girişirlər.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra erməni millətçilərinin əsas tələbləri: 1) Türkiyəyə qarşı əvvəlki iddialarını davam etdirmək, onun şərq vilayətlərini ələ keçirmək; 2) Ermənistan SSR-in mövcud ərazisini Azərbaycan və Gürcüstan hesabına genişləndirmək; 3) Ermənistan SSR-də yaşayan yerli azərbaycanlıları oradan deportasiya etməklə onların yaşadıkları ərazilərdə xaricdə yaşayan erməniləri məskunlaşdırmaq (Mustafayev, 2013: 121).

Ermənilərin tələblərindən aydın görünür ki, Ermənistanın ərazilərini yalnız qonşu ölkələrin torpaqlarına yiyələnmək hesabına həyata keçirilməsini arzulayır və ümid edirdilər. Onların bu planlarında Naxçıvan xüsusi yer tuturdu. Bu məqsədlə onlar Qərb dövlətlərinə və başqalarına, öz mətbuat orqanlarında belə bir sərəsəm ideyanı dünya ictimaiyyətinə sıramaq istəyirdilər ki, Naxçıvansız Ermənistan məhvə məhkumdur.

Saak Ztçyan daşnak publisistinin Tehrandə çıxan “Alik” qəzetinin 25/26 avqust 1948-ci il tarixli (№190-191) sayında dərc edilmiş “Naxçıvan Ermənistan üçün əhəmiyyəti” adlı məqaləsi xarakterikdir. Məqalənin əvvəlində Ermənistan saçı dibinə qədər qırılmış gəncə, Naxçıvanı isə həmin gənci boğmaq üçün kəsilmiş boğazına oxşadan müəllif bunun əsas günahını Türkiyə və Sovetlər olduğunu göstərir və iddia edir ki, 1921-ci ildə türklər Moskva-Qars müqaviləsinə görə, Naxçıvanın Azərbaycana məxsus olmasına nail olublar. Sonra isə məqalədə qeyd olunur ki, bu gün Sovet hökuməti 27 illik siyasi intriqadan sonra Türkiyə ilə münasibətlərini kəsib bu müqavilənin (1925-ci ildə bağlanmış sovet-türk müqaviləsi nəzərdə tutulur) qüvvədən düşdüyünü elan etdiyi bir zamanda Naxçıvanın Azərbaycana verildiyi razılaşmanı da ləğv etmək və onu Ermənistana qaytarmaq vaxtı çatmışdır. Müəllifə görə, bu, “Sovet İttifaqının və ermənilərin mənafeyinə uyğundur. Naxçıvan Ermənistanın tarixi və coğrafi hissəsini təşkil edir, ona qaytarılmalı olan torpaqların bir hissəsidir və İrandan öz vətənlərinə qayıdan ermənilərin yaşaması üçün ən yaxşı yer olacaqdır” (Mustafayev, 2013: 127).

SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4083 nömrəli və 1948-ci il 10 mart tarixli 754 nömrəli qərarından ruhlanan daşnak partiyasının publisisti “Alik” qəzetində yazır: “Naxçıvan 3000 və daha çox il ərzində tarixi Ermənistanın hissəsini təşkil etmişdir. O, əski tarixi Ermənistanın beşiyidir”. Bundan sonra kor bolşevik rəhbərliyini vicdanlı olmağa və buraxılmış səhvi düzəltməyə çağırırdı.

Müəllifin nəzərinə görə, Ermənistana yalnız Ararat vadisinin məhsuldar və münbit iqlimi İrəvan hissəsi məxsusdur. 25-30 ildən sonra İrəvan əhalisi çox böyük şəhərə çevrildikdən, Kəmərlı, Vaqarşpat, Osakan, Astarak, Dvin, Artasat şəhərlərinin əhalisi də artdıqdan sonra, hər kvadrat kilometrə 700-800 adam yerləşdirmək lazım gələcək və onda ermənilər bu vahədən və onun zəngin məhsullarından da məhrum olacaqlar. Buna görə də müəllif belə qənaətə gəlir ki, erməni xalqının mövcudluğu naminə Naxçıvan Ermənistana qaytarılmalıdır (Mustafayev, 2013: 128).

Məqalədə Sovet rəhbərliyindən tələb edilirdi ki, zülmətə məruz qalan erməni kəndlilərini gətirib Naxçıvan diyarında – Naxçıvanda, Qoxtanda, Ordubadda, Yeni Culfada, Şaxtaxtıda yerləşdirməli və Ermənistan ilə yenidən birləşdirilməlidir.

“Alik” qəzetinin 1949-cu il 25, 27 yanvar tarixli nömrələrində daşnak S. Vratsyan Ermənistan katalikosu Georqa müraciətində Sovet hakimiyyətinin erməni xalqına, onun ərazi iddialarına, xüsusən Naxçıvan və Dağlıq Qarabağ məsələlərinə münasibətini kəskin tənqid edirdi.

Öz müraciətində daşnak lideri Naxçıvanla yanaşı, Dağlıq Qarabağı, Axalkalaki və s. torpaqların da adı çəkilir və Sovet hakimiyyətindən ədalətli mühakiməni yerinə yetirmək tələb edilirdi (Mustafayev, 2013: 129).

İrəvan sakini Ervand Mesropyan: Azərbaycanlıları təkcə Ermənistandan deyil, eləcə də Naxçıvan MSSR-dən də köçürmək və onu Ermənistanın ərazisinə birləşdirmək lazımdır. Fransadan gəlmiş, keçmişdə daşnak xtbapeti olmuş Smbat adlı birisi isə bəyan edirdi ki, vaxtilə daşnaklar Naxçıvan MSSR-in Ermənistanı birləşdirmə məsələsini qoymuşdular, ancaq bir şey çıxmamışdı. İndi isə bu məsələni qaldırmağın vaxtı çatıb, çünki Ermənistanda torpaq azdır. Bu faktlar sübut edir ki, erməni kommunistləri və daşnaklar azərbaycanlıların deportasiyası ilə kifayətlənməyərək eyni zamanda Naxçıvanı ələ keçirməyi, necə deyirlər, “bir güllə ilə iki dovşan vurmağı” istəyirlər (Mustafayev, 2013: 135).

Ermənilər və onların beynəlxalq havadarları bütün tarix boyu Naxçıvanı ələ keçirmək üçün nələr etmişlər, hansı fitnə-fəsadlara əl atmışlar?! Bu məqsədlə nə qədər hücumlar edilmiş, onlarla kənd və qəsəbələrımız yandırılıb xarabazarlığa çevrilmişdir. Bircə faktı Dərələyəz mahalının timsalında xatırladaq. Hələ 1988-ci ilə qədərki dövrdə müxtəlif vaxtlarda ermənilər bu mahalın azərbaycanlılar yaşayan Cül, Məmmədrazı, Arınc, Bulaqlar, Qaravəng, Ərgəz, Novlu, Kolanlı, Gəndərə, Göyabbas, Qayalı, Çaykənd və s. kəndlərini dağıtmış, əhalisinə amansız divan tutmuşlar. Nə qədər vətəndaşlarımızı qırmış, öz doğma yurdlarından didərgin salmışlar. Əleyhdarlarımızın bizə bu qədər divan tutması, ərazimizi işğal etməsi, yüz minlərlə vətəndaşlarımızı öz tarixi yerlərimizdən qovmaları bəs deyilmi?! Buradan dərs alıb nəticə çıxarmalıyıq (Şahverdiyev, 2001: 39).

Dərələyəz mahalında mövcud olan acınacaqlı vəziyyət Ermənistan SSR-nin digər bölgələrində də hökm sürür, insanların mənəviyyəti alçaldılır və təhqir olunurdu. Qərbi Azərbaycanda (indiki Ermənistanda) yaşayan azərbaycanlılar əmin idilər ki, gec-tez onların hamısı öz yerlərindən deportasiya olunub qovulacaqlar. Buna görə onlar SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4083 və 1948-ci il 10 mart tarixli 754 nömrəli qərarları gözləmədən köçmək qərarına gəlmiş, əlverişli şəraiti olan və iqlimi əvvəl yaşadıkları regiona uyğun gələn yerlərə köçməyə başladılar. Belə əlverişli region Dağlıq Qarabağ və Naxçıvan idi.

Ermənilərin müxtəlif yerlərdən Azərbaycana doğru istiqamətlənən, hər dəfə azərbaycanlıların qədim yurdlarından, dədə-baba ocaqlarından didərgin salınması ilə nəticələnən qaçqınların hamısında Naxçıvan da keçid yeri olub. Göyçə mahalından, Gümrü elindən, Vedibasardan, Dərələyəzdən, Zəngəzurdan, Mehri dərəsindən köç edənlərin böyük əksəriyyəti ilk növbədə bura üz tutublar. Naxçıvan Ermənistan yaylası ilə böyük Azərbaycan arasında körpüyə dönüb (Hacıyev, 2001: 20).

1948-1953-cü illər deportasiyasında da Naxçıvan həm keçid yeri vəzifəsini yerinə yetirmiş, həm də zorla köçürülənlərə öz qoynunda yer vermişdi. Qanunla Naxçıvana köçürülmə nəzərdə tutulmasa da, aldadılan kəndlilər Naxçıvana pənah gətirmişlər. Həmin dövrdə rəsmi cədvəl üzrə köçürülənlərdən, qeydiyyatı alınan əhalidən başqa xeyli əhali də özbaşına Azərbaycanın müxtəlif rayonlarına köçmüşdür (Hacıyev, 2001: 20).

Azərbaycanlıların Ermənistandan kütləvi surətdə, plandan kənar, kortəbii şəkildə köçürülməsi barədə ilk məlumatlar 1948-ci ilin əvvəllərində daxil olmağa başladı. Onların köçdükləri bölgələr arasında Naxçıvan MSSR də var idi.

1948-1953-cü illərdə Ermənistandakı azərbaycanlılar Azərbaycan hökumətinə, Naxçıvan rəhbərliyinə müraciət edərək xahiş edirlər ki, onların Naxçıvan MSSR-da yerləşdirilməsinə köməklik göstərsinlər.

Zəngibasar rayonunun Elyas kəndinin 220 nəfər kolxoz üzvü Naxçıvan MSSR-nin indiki Şərur rayonunun Şəngiley ərazisinə və Dərəkənd kəndinə 150 təsərrüfatın köçməsinə xahiş edirlər. Naxçıvan Vilayət Komitəsinin katibi Y. Yusifov AK(b)P MK qarşısında məsələ qaldırır ki, həmin təsərrüfatların və əlavə 150 təsərrüfatın da (cəmi 300 təsərrüfat) Nəraşen rayonunda yerləşdirilməsinə icazə verilsin (Paşayev, 1995: 30).

1949-cu ilin sentyabrında Sisyan rayonunun Şəki kəndinin kolxozçuları da Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə göndərdikləri ərizədə onlara Şahbuz rayonuna köçməyə icazə verilməsini xahiş edirlər (Paşayev, 1995: 30).

Vedi rayonunun Qaralar və Şıxlar kəndlilərinin kolxozçuları da Naxçıvan rəhbərliyinə müraciət edirlər. Noraşen rayonunda daimi yaşamağa icazə verilməsini xahiş etmişdilər.

Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri T. Quliyevin tapşırığı əsasında Naxçıvan rəhbərliyi Ermənistan SSR-dən köçən azərbaycanlı kolxozçuları qəbul etməyə hazır olan muxtar respublika kolxozlarının siyahısını hazırlayaraq Azərbaycanın müvafiq orqanlarına göndərmişdir. Bütövlükdə muxtar respublika 733 təsərrüfat, o cümlədən Noraşen rayonu 23, Naxçıvan rayonu 164, Ordubad rayonu 125, Əbrəqunis rayonu 175, Şahbuz rayonu 95 təsərrüfat qəbul etməyə hazır idi. Bu ailələr üçün yerlərdə yaşayış binaları da ayrılmışdır.

Lakin Azərbaycan rəhbərliyi köçürülmə nəzərdə tutulmayan bütün digər rayonlara olduğu kimi, Naxçıvana da kortəbii köçməyə icazə vermirdi. Əks halda köçürmə haqqında Moskvanın plan və qrafiklərini pozduğuna görə Mərkəzin qəzəbinə tuş gələ bilərdi (Mustafayev, 2013: 136-137).

1948-ci ilin əvvəllərindən bütün rayon partiya komitələri katiblərinə və icraiyyə komitələri sədirlərinə “tam məxfidir” qırifi ilə M. C. Bağirovun və T. Quliyevin imzası ilə direktiv məktub göndərilmişdi. Məktubda ayrı-ayrı şəxslərin və ailələrin Ermənistandan özbaşına köçərək rayonlarda yerləşdiyi, bu cür qeyri-mütəşəkkil köçürülmənin Ermənistandan köçürülən adamların Kür-Araz ovalığı rayonlarında yerləşdirilməsini nəzərdə tutan hökumət tədbirlərini pozmaq təhlükəsi yaratdığı qeyd olunur və rayon rəhbərliyindən özbaşına köçüb gəlmiş ailələr haqqında məlumat tələb olunurdu. Məktubda həmçinin Ermənistandan özbaşına gələn ailələrin köçürülməsinə yol verilməsi tapşırıldı.

Kortəbii miqrasiyanın artmasının qarşısını almaq üçün Azərbaycan hökuməti bir sıra tədbirlərə əl atır, inzibati metodlardan istifadə edir. Onlar qeydiyyatla alınmır, işə götürülmür, köçürülmələrə aid güzəştlərdən imtina edilirdi və s.

Azərbaycan hökumətinin rayonların icraiyyə komitələrinin sədrlərinə göndərdiyi 29 sentyabr 1948-ci il tarixli gizli məktubda qeyd olunurdu ki, Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin xəbərdarlığına baxmayaraq, son zamanlar mütəşəkkil qaydada köçürülməsi nəzərdə tutulmuş kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin sizin rayonunuz üzrə özbaşına yerləşdirilməsi halları artmışdır. Bundan sonra Ermənistandan gəlmiş, köçmə bileti olmayan şəxsləri Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında köçürmə idarələrinin xəbəri olmadan sizin rayonunuzda yerləşdirilməsinə son qoyması tələb olunurdu (Mustafayev, 2013: 138).

Deportasiya olunan azərbaycanlıların məskunlaşmasına qadağa qoyulan rayonlar arasında Naxçıvan MSSR rayonları da var idi. Ona görə də onların burada yaşamaq üçün etdikləri müraciətlərə rədd cavabı verilirdi. Məsələn, Köçürmə idarələrinin rəisi Allahverdiyevin Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədrinin müavini Y. Abdullayevə 29 aprel 1949-cu il tarixli məktubunda Vedi rayonunun yuxarıda adları çəkilən Qaralar və Şıxlar kəndlilərinin 1949-cu il köçürülmə planına daxil edilmədiyi üçün onların harasa köçürülməsini qeyri-mümkün hesab edildiyini bildirirdi. Məktubda açıq-aşkar qeyd olunurdu ki, köçürülmə üçün imkanlar olsaydı da, həmin kolxozçuların Naxçıvan MSSR-ə köçürülməsi haqqında xahişlərini təmin etmək mümkün olmadı, çünki “Naxçıvan Kür-Araz ovalığına daxil deyil”.

Naxçıvana köçmə arzusu bəlli olandan sonra erməni hakimiyyət orqanları onların bu arzularının reallaşmasına imkan verməyərək, həmin rayonların hətta 1949-cu il planına daxil edilməsinə nail oldular. Bu kənd təsərrüfatı işlərində işçi qüvvələrinin çatışmazlığı ilə əsaslandırılsa da, əslində, əsas məsələ azərbaycanlı əhalinin Naxçıvanda sayının daha da artmasına imkan verməmək, bu bölgəni ilhaq etmək məqsədi güdən daşnak siyasətini gələcəkdə həyata keçirmək idi (Mustafayev, 2013: 138).

Məhz bu məqsədlə də ermənilərin səyi nəticəsində Azərbaycan hökuməti 1949-cu ilin sentyabrında yuxarıda göstərilən səbəbləri bəhanə gətirib, Sisyan rayonunun Şəki kolxozunun əhalisinin Naxçıvan MSSR Şahbuz rayonuna köçürülməsinə icazə verməmişdi (Mustafayev, 2013: 138-139).

1950-ci ilin fevralında respublika Köçürmə idarəsi Naxçıvan Vilayət komitəsi və Nazirlər Sovetinin 1950-ci ilin yazında 500 təsərrüfatın Ermənistan SSR-dən Noraşen rayonuna köçürülməsinə icazə vermək barədəki xahişinə cavab olaraq bildirilirdi ki, hazırda rəsmən yalnız Kür-Araz ovalığına köçürmədən danışılmasına baxmayaraq, Naxçıvan MSSR Ermənistan SSR-in Qarabağlar, Vedi, Artasat rayonlarından özbaşına gələn azərbaycanlı əhalini qəbul edir. Onların arasında Kür-Araz ovalığına köçürmə bileti olanlar da vardır. Köçürmə idarəsi Naxçıvan MSSR rəhbərliyini xəbərdar edir ki, gələcəkdə bu cür hallara yol verilməsin (Hacıyev, 2001: 20). Bütün repressiya qaydalarına, göstərişlərə baxmayaraq, Ermənistandan qovulan azərbaycanlı əhalinin bir hissəsi Naxçıvanda məskunlaşmağa nail olmuşdu. Bunun başlıca səbəbləri Naxçıvanın Ermənistanın azərbaycanlılar yaşayan rayonları ilə yaxınlığı, nəqliyyat əlaqələrinin sıx olması, oxşar təbii şərait, qohumluq əlaqələrinin mövcudluğu, Naxçıvan əhalisinin və rəhbərliyinin deportasiya olunan həmvətənlərinə isti və qayğıkeş münasibəti idi. Naxçıvan MSSR-də Köçürmə idarəsi olmadığına görə, Naxçıvanda məskunlaşan köçkünlər haqqında statistik məlumatlar və sənədlər yoxdur. Buna baxmayaraq, şahid ifadələri, şifahi sorğular, bəzi yazılı mənbələr göstərir ki, hazırda Naxçıvan MR-da yaşayan əhali arasında 1948-1956-cı illərdə və sonrakı dövrdə deportasiyaya məruz qalmış insanlar və onların övladları kifayət qədərdir.

1948-1956-cı illərdə Ermənistandan Naxçıvan MSSR ərazisinə köçüb gələn əhali muxtar respublikanın Əliabad, Nəzərabad, Didivar, Məzrə, Yuxarı Uzunoba, Zeynəddin, Şıxmahmud, Xəlilli, Qaraxanbəy, Qaraçuq, Kültəpə, Naxçıvan və onun rayonlarında, xüsusilə Şərurda məskunlaşmışdılar ("Azərbaycan" qəzeti, 11 iyul 1997).

1948-1953-cü deportasiya illərində ermənilərin zülmündən yüzlərlə azərbaycanlı ailəsi Naxçıvan MSSR ərazisinə gəlmiş və burada məskunlaşmışdılar.

Erməni millətçiləri Qərbi Azərbaycandan deportasiya olunmuş əhalinin Naxçıvana gəlməsini istəmirdilər ki, burada əhali sıxlığı yaranacaq. Azərbaycanlıların sayı Naxçıvanda çoxala bilər. Naxçıvanın Ermənistanla birləşdirilməsi və erməniləşdirilməsi strateji planlarına əngəl ola bilər.

Məhz bu məqsədlə erməni daşnak rəhbərliyi Ermənistandan deportasiya olunan azərbaycanlıların Naxçıvanda yerləşdirilməsinə imkan vermirdilər. Buna baxmayaraq, 1948-1956-cı illərdə zorla deportasiya olunan azərbaycanlıların Naxçıvanda məskunlaşması prosesi davam etmişdi.

Azərbaycanlılara qarşı ermənilərin məqsədyönlü şəkildə həyata keçirdiyi etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və zorakılığa məruz qalmışdır.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin dediyi kimi, "təssüf ki, 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən deportasiya olunması faktı 50 il ərzində lazımınca araşdırılmamış, bu hadisəyə hüquqi qiymət verilməmişdir" (Əliyev, 2001: 3).

Heydər Əliyevin 18 dekabr 1997-ci il tarixli fərmanı xalqımıza qarşı yönəldilmiş tarixi ədalətsizliklərin aradan qaldırılması sahəsində atılan zəruri addımlardan biridir.

Ulu öndər Heydər Əliyev bu fərmanı ilə xalqımızın öz tarixi etnik torpaqlarından deportasiyasına – soyqırımına siyasi status vermiş, bu tarixi cinayətə hüquqi-siyasi qiymət verilməsini, onun haqqında həqiqətlərin beynəlxalq miqyasda yayılmasını zəruri hesab etmişdir.

Nəticə

Ümumiyyətlə, Qərbi Azərbaycan ərazisindən boşaldılmış torpaqların geri qaytarılması, doğma ellərdən deportasiya edilmiş azərbaycanlıların öz yerlərinə qaytarılması uğrunda mübarizə aparmaq, buna nail olmaq bizim qeyrət və vətəndaşlıq borcumuzdur. Əks təqdirdə, ulu babalarımız bizi heç vaxt bağışlamayacaqlar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan tarixi. (2003). Yeddi cildə, VII cild. Bakı: Elm, s. 148.
2. Hacıyev, İ. (2001). 1948-1953-cü illərin deportasiyası və Naxçıvan. NDU-nun "Elmi Əsərləri" (xüsusi buraxılış), № 8. Naxçıvan: "Qeyrət" nəşriyyatı, s. 18-21.

3. XX əsr Azərbaycan tarixi. (2009). II cild. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Təhsil, 560 s.
4. "Azərbaycan" qəzeti. (19 dekabr 1997).
5. Mustafayev, A. (2013). Ermənistanın soyqırım və deportasiya siyasətində Naxçıvan. Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, 194 s.
6. Şahverdiyev, Z. (2001). 1948-1953-cü illər deportasiyasının əsas məqsədi və acı nəticələr. NDU-nun "Elmi Əsərləri" (xüsusi buraxılış), № 8. Naxçıvan: "Qeyrət" nəşriyyatı, s. 38-41.
7. Paşayev, A. (1995). Köçürülmə. Bakı: "Azərbaycan" nəşriyyatı.
8. "Azərbaycan" qəzeti. (11 iyul 1997).
9. Əliyev, H. (2001). 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında Fərmanı. NDU-nun "Elmi Əsərləri" (xüsusi buraxılış), № 8. Naxçıvan: "Qeyrət" nəşriyyatı, s. 3-4.

Göndərilib: 08.05.2024

Qəbul edilib: 10.07.2024